

شاپا الکترونیکی: ۲۷۸۳-۰۶۱۶

مقاله‌ی علمی پژوهشی، دوفصلنامه، سال ۱۷، شماره‌ی دوم،
پاییز و زمستان ۱۴۰۵، پیاپی ۱۳۴، صص

DOI: 10.22099/JCLS.2025.53124.2100

تحلیل و بررسی مؤلفه‌های غیر کلامی و کنش‌های توصیفی در داستان خمیره اثر هوشنگ مرادی کرمانی

فرزانه فروزانی*

زهره دهقان**

چکیده

تحلیل و بررسی آثار ادبی داستانی به‌عنوان آینه‌ای از زندگی اجتماعی انسان‌ها، روشی کارآمد برای ارزیابی کیفیت این آثار محسوب می‌شود. بررسی رفتارهای غیر کلامی که حوزه‌ای نسبتاً نوظهور است، شامل تمام حرکات بدن، حالات چهره، رفتارهای چشمی، ویژگی‌های صوتی، نشانه‌های محیطی و مصنوعات می‌شود. بررسی این مؤلفه‌های غیر کلامی و کنش‌های توصیفی در متون داستانی، علاوه بر ارتقای فهم کیفی اثر، امکان شناخت عمیق‌تر شخصیت‌های داستانی را که بازتابی از جامعه‌اند، فراهم می‌آورد. پژوهش حاضر، با روش توصیفی تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای، به تحلیل مؤلفه‌های غیر کلامی و توصیفی در داستان خمیره نوشته هوشنگ مرادی کرمانی پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد رفتارهای غیر کلامی و توصیفی نه تنها پیام‌های مهمی درباره احساسات و حالات درونی شخصیت‌ها منتقل می‌کنند، بلکه نقش اساسی در فضا سازی، صحنه پردازی و شخصیت پردازی دارند و به پویایی روایت کمک می‌کنند. افزون بر این، این مؤلفه‌ها در تقویت ارتباط مؤثر بین خواننده و متن داستانی نقش کلیدی ایفا می‌کنند. مرادی کرمانی در این داستان از انواع حالت چهره و رفتارهای چشم، رفتارهای حرکتی و رفتارهای آوایی به‌ویژه نام‌آواها بهره برده است. حالت اصلی چهره شامل خندیدن و گریه کردن برای نشان دادن احساسات مثبت و منفی از سایر حالت‌ها بارزتر است. نمونه‌های آماری نشان می‌دهد که رفتارهای حرکتی در اغلب موارد کارکرد تکمیلی و جانمایی دارند و رفتار چشم پیام بررسی جزئیات و کسب اطلاع را می‌رساند و اغلب از نوع نگاه دقیق یا پرهیز از نگاه است. همچنین، تأکید بر استفاده از نام‌آواها و صدای عناصر طبیعی و حیوانات، نقش محیط را در غنای داستان برجسته‌تر

* استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. foroozani1401f@pnu.ac.ir

** کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی آموزش و پرورش، بندرعباس، ایران. dehghanzahra598@gmail.com

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۴/۵، تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۱۰/۱

COPYRIGHTS ©2026 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the Original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.

می‌سازد. از سوی دیگر، بررسی دقیق‌تر زبان بدن شخصیت‌ها، تغییرات تن صدا و ریتم کلام، می‌تواند درک خواننده را از لایه‌های پنهان روایت و تعاملات میان شخصیت‌ها عمیق‌تر کند و کیفیت روایت را ارتقا دهد.

واژه‌های کلیدی: ارتباط، داستان کوتاه، کنش‌های توصیفی، مؤلفه‌های غیرکلامی، هوشنگ مرادی کرمانی.

۱. مقدمه

ارتباط یکی از بنیادی‌ترین نیازهای انسانی است که از طریق زبان کلامی و غیرکلامی برقرار می‌شود. در بسیاری از موقعیت‌ها، پیام‌های غیرکلامی نقش مهم‌تری نسبت به کلمات دارند و احساسات، نیت‌ها و نگرش‌های فرد را به شکل دقیق‌تر منتقل می‌کنند. در ادبیات داستانی نیز مؤلفه‌های غیرکلامی مانند توصیف حرکات بدن، حالات چهره، سکوت‌ها و توصیف‌های محیطی، به عنوان ابزارهای ارتباطی مهم، در تقویت و تکمیل پیام‌های کلامی داستان نقش اساسی ایفا می‌کنند. «در واقع ضمیر ناخودآگاه (حس) هر شخص می‌تواند بدون برقراری تماس با ضمیر آگاه (منطق) شخص دیگری کنشی داشته باشد که واکنش‌های شخص مقابل آینه‌ای از کنش‌هاست» (حکیمی شاهرودی، ۱۳۸۱: ۱۲). بهره‌گیری هم‌زمان از رفتارهای غیرکلامی در کنار ارتباط کلامی، نقش مؤثری در تسهیل انتقال مفاهیم و نیت واقعی فرد ایفا می‌کند. «هر نوع ارتباط اعم از ساده یا پیچیده، عمدی یا غیرعمدی، کلی یا طرح‌شده برای یک منظور خاص، فعال یا غیرفعال، عمده‌ترین وسیله برای دستیابی به نتایج مثبت، ارضای نیازها و تحقق بخشیدن به آرزوهای ماست» (کول، ۱۳۷۶: ۱۱).

در این پژوهش، دو مفهوم بنیادین «مؤلفه‌های غیرکلامی» و «کنش‌های توصیفی» به عنوان محورهای اصلی تحلیل روایی مورد توجه قرار گرفته است. ارتباط غیرکلامی به مجموعه‌ای از نشانه‌ها و رفتارهایی اطلاق می‌شود که بدون استفاده از زبان گفتاری، معنا، احساس و نیت را منتقل می‌کنند؛ از جمله حرکات بدن، حالات چهره، تماس چشمی، سکوت، فاصله‌گذاری و سایر جلوه‌های فیزیکی و حسی. این نوع ارتباط، نقش مهمی در شکل‌گیری روابط میان شخصیت‌ها و انتقال لایه‌های پنهان معنا در متن داستانی دارد. در سوی دیگر، کنش‌های توصیفی به آن دسته از توصیف‌هایی گفته می‌شود که فراتر از ارائه اطلاعات صرف، واجد عملکرد کنشی‌اند؛ یعنی در پیشبرد روایت، ترسیم شخصیت‌ها، ایجاد تنش یا القای احساس نقش دارند. این توصیف‌ها می‌توانند شامل شرح حرکات، حالات، واکنش‌ها و حتی فضاهای سکوت‌آمیز باشند که به‌طور ضمنی، بار معنایی و ارتباطی خاصی را منتقل می‌کنند.

نکته مهم آن است که این دو حوزه نه تنها در سطح عملکردی با یکدیگر هم‌پوشانی دارند، بلکه در بسیاری از موارد، کنش‌های توصیفی به‌مثابه بازنمایی نوشتاری ارتباط غیرکلامی عمل می‌کنند. به عبارت دیگر، نویسنده از طریق توصیف دقیق حرکات، نگاه‌ها، ژست‌ها یا سکوت شخصیت‌ها، نوعی ارتباط غیرکلامی را در متن بازآفرینی می‌کند که خواننده از طریق آن به درک عمیق‌تری از موقعیت، احساسات و روابط میان شخصیت‌ها دست می‌یابد. این هم‌پوشانی، بستری فراهم می‌سازد تا بتوان با تحلیل توصیف‌های روایی، به لایه‌های پنهان ارتباطی در متن دست یافت و نقش آن‌ها را در ساختار معنایی و روایی اثر بررسی کرد.

باید گفت فلسفه پژوهش درباره مؤلفه‌های غیرکلامی و کنش‌های توصیفی در آثار ادبی، بر این فرض بنیادین استوار است که انتقال معنا در ادبیات صرفاً از طریق واژگان صورت نمی‌گیرد، بلکه عناصر غیرزبانی نیز نقشی محوری در شکل‌دهی به روایت ایفا می‌کنند. مؤلفه‌های غیرکلامی و توصیفی علاوه بر غنای معنایی، به خواننده کمک می‌کنند تا بهتر

با شخصیت‌ها ارتباط برقرار کند و درک عمیق‌تری از داستان پیدا کند. می‌توان گفت بررسی مؤلفه‌های غیرکلامی و کنش‌های توصیفی در فضای ادبیات داستانی از این منظر دارای اهمیت است که با افزایش باورپذیری شخصیت‌ها، ایجاد لایه‌های پنهان در روایت، نمایش احساسات، تعمیق دیالوگ‌ها و صحنه‌ها سبب غنای ادبیات داستانی، مخصوصاً در حوزه ادبیات کودک و نوجوان می‌شود. به همین دلیل پرداختن به رفتارهای غیرکلامی و بررسی داستان از این بُعد می‌تواند راهکار مناسبی برای واکاوی عملکرد نویسنده و شناخت کیفیت آثار ادبی و نیز ابزاری کارآمد برای دستیابی به فهمی چندلایه از متن و تعاملات انسانی باشد و بهره‌گیری نویسنده از این عناصر، علاوه بر تقویت فضای احساسی و تنش روایی، به نوعی زبان نامرئی برای توسعه شخصیت‌پردازی و روایت بدل می‌شود.

۱-۲. بیان مسئله

داستان خمیره از نمونه‌های برجسته ادبیات کودک و نوجوان است که به‌صورت ظریف و هنرمندانه از مؤلفه‌های غیرکلامی و توصیفی بهره می‌برد تا فضای داستان و روابط میان شخصیت‌ها را شکل دهد؛ اما تاکنون پژوهشی جامع و تخصصی درباره نقش و کارکرد این مؤلفه‌ها در خمیره صورت نگرفته است. از این‌رو، بررسی و تحلیل مؤلفه‌های غیرکلامی و کنش‌های توصیفی در داستان خمیره و تعیین نقش آن‌ها می‌تواند در تقویت فرایند ارتباطی، ساختار روایی و انتقال پیام‌های اخلاقی و اجتماعی اثرگذار باشد.

شایان ذکر است که مؤلفه‌های غیرکلامی، اغلب زمینه‌ای را برای بروز کنش‌های توصیفی فراهم می‌آورند و ازسوی دیگر، کنش‌های توصیفی در متن داستانی، با بهره‌گیری از همین مؤلفه‌ها، واجد عملکردی کنشی‌اند و در پیشبرد روایت، ترسیم شخصیت‌ها و ایجاد فضای داستانی نقش ایفا می‌کنند. از این‌رو، بررسی توأمان این دو مقوله، امکان فهم دقیق‌تری از سازوکارهای ارتباطی و معنایی را در متن ادبی فراهم می‌سازد. این پژوهش می‌کوشد با تمرکز بر این موارد به درک عمیق‌تر و علمی‌تر از ویژگی‌های روایی داستان و کارکردهای مؤلفه‌های غیرکلامی و توصیفی در ادبیات کودک و نوجوان دست یابد. ازسوی دیگر، چنین می‌نماید که در داستان خمیره استفاده گسترده و هدفمند از مؤلفه‌های غیرکلامی نظیر زبان بدن، حالات چهره، سکوت‌های معنادار و توصیفات محیطی، نقشی محوری در شکل‌دهی به ساختار روایی و توصیف فضای داستانی ایفا می‌کند. این مؤلفه‌ها، علاوه بر تکمیل پیام‌های کلامی، به خلق احساس همدلی و ارتباط عمیق‌تر میان شخصیت‌ها و مخاطبان کمک می‌کند و ابعاد روانی و عاطفی داستان‌ها را به‌صورتی ملموس‌تر منتقل می‌سازد. بررسی و تحلیل مؤلفه‌های غیرکلامی در داستان‌هایی همچون خمیره نشان می‌دهد که این نشانه‌های غیرزبانی جزئی جدایی‌ناپذیر از زبان روایت مرادی کرمانی هستند. این مؤلفه‌های غیرکلامی، در کنار سادگی زبان و محتوای انسانی و اجتماعی داستان‌ها، باعث ایجاد سبک بیانی خاصی شده‌اند که توانسته است مخاطب را به‌شکل مؤثری جذب کند و تحت‌تأثیر قرار دهد. به عبارت دیگر، تحلیل این عناصر غیرکلامی، نه‌تنها به فهم دقیق‌تر محتوای داستان کمک می‌کند، بلکه به‌عنوان شاخصی مهم در بازشناسی و تعریف سبک ادبی هوشنگ مرادی کرمانی عمل می‌کند.

هوشنگ مرادی کرمانی، متولد ۱۶ شهریور ۱۳۲۳ نویسنده معاصر ایرانی است که داستان‌هایش از جایگاه ویژه‌ای در ادبیات معاصر فارسی برخوردار است. او با زبانی ساده اما عمیق، به بیان مفاهیم انسانی و اجتماعی می‌پردازد. آثار مرادی کرمانی، رکورددار اقتباس سینمایی در ایران است. از جمله آثار این نویسنده که براساس آن‌ها فیلم سینمایی ساخته شده